

AZƏRBAYCAN MODERNİST POEZİYASININ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Müəyyən bir cərəyanın formalaşması və inkişafında hansısa tarixi hadisələr təkan rolunu oynamışdır. Modernizmin də hər hansısa bir xalqın mədəniyyətində, incəsənətində, ədəbiyyatında təşəkkül tapmasını şərtləndirən əsas səbəb dövrün prosesləri, ölkədə baş verən hadisələrdir.

Akademik Nizami Cəfərov Azərbaycan ədəbiyyatında modernizm dövrünün başlanğıcını 1970-80-ci illərə aid edir. O, bunu iki tendesiya ilə bağlayır. "Onlardan biri Rəsul Rzanın yaratdığı modernist-eksperimental məktəb, digəri isə, Səməd Vurğunun rəhbərlik etdiyi ənənəvi məktəb idi" (1). Vəqif Yusifli də Rəsul Rzanı ilk modernist şair kimi qəbul edir.

Akademik İsa Həbibbəyli də Azərbaycan modernizmini milli-mənəvi dərkə qayıdış və milli istiqlal kimi dəyərləndirir. "Konsepsiyanın bir bölməsini araşdırıcı "Milli-mənəvi özünüdərkə qayıdış və istiqlal ədəbiyyatı mərhələsi. Modernizm" adlandırır" (3). Tədqiqatçıya görə, milli-mənəvi özünəqayıdış XX əsrin 60-cı illərində özünü göstərmişdir. İ.Stalinin ölümü, N.Xruşşovun hakimiyyətə gəlməsi ilə şəxsiyyətə pərəstişliyin bitməsi modernizmin yaranması üçün şərait yaratdı. Vəqif Yusifli isə modernizmin başlanğıcının bu dövrə aparılmasını düzgün hesab etmir: "Altmışıncı illərdə modern şeir Azərbaycan poeziyası mənzərəsində yalnız eksperiment təsiri bağışladı və elə bu səbəbdən ona qarşı müqavimətin olması təbii idi. Geniş oxucu kütləsi bu tipli şeirləri qəbul etməyə hələ hazır deyildi, amma həmin prosesi dayandırmaq, onun qarşısını almaq imkan xaricində idi. İlk Azərbaycan modernistləri özləri də bu prosesin nə ilə nəticələncəyinin fərqlində deyildilər, onlar mümkün qədər ənənəvi şeirin dar qəfəsindən xilas olmağa, qurtulmağa çalışırdılar". (5, 348)

Azərbaycan ədəbiyyatında ilk modernist meyillərin ortaya çıxdığı zaman kəsiyində başqa ədəbi qrup belə mövcud deyildi. Bu boşluq bizim ədəbiyyatımızda modernizmin kök salması ilə nəticələ bilirdi. Lakin bu hal müşahidə olunmadı. Sosial-siyasi zəmində yaranan modernizm açıq ortaya çıxmadı, əksinə, sovet dövründə poeziyanın alt qabığında özünü gizlətdi. Avangardçıların da çıxışlarında açıq şəkildə modernizmi duya bilirdik. Məhz bu xüsusiyyətinə, yəni təmkinliliyinə görə avangarddan fərqlənirdi.

SSRİ-nin dağılması ilə modernizm yeni mərhələyə qədəm qoydu. Bu, "neomodernizm" mərhələsi 1990-cı illərə aiddir. Azərbaycan poeziyasında "yenidən oyanış" başlanmışdı. Hətta poeziyada tamamlanmamış modernizm dalğası ikinci dalğa ilə birləşdi, lakin epitaj səciyyəli

deyil, "durğun" inkar zəminində göründü. Tənqidçi Rəhim Əliyev bu barədə yazır: "Qafiyəsiz və ya sərbəst şeir ədəbiyyatda modernist eksperimentçiliyin bir qolu kimi baxmaq olar" (2, 18). Modernistləri iki qrupa bölən tədqiqatçı bir hissəni sənətdə islahatçılıq tərəfdarı kimi hesab etsə də, onları tələskənlikdə günahlandırır. İslahat və eksperimentçiliyi onların çılpaq bir məqsədi kimi qiymətləndirərək, həmin modernistləri ədəbi tərəqqidə katalizator kimi hesab edir. Tədqiqatçıya görə, Azərbaycan ədəbiyyatında modernistlərin iz qoya bilmir, onların poeziyada yer tutan şeirləri yoxdur. Tənqidçinin bu fikrini inkar edərək söyləyə bilərik ki, poeziyamızda iz salan xeyli sayda şairlər – R.Rza, Ə.Kərim, X.R.Ulutürk, F.Sadiq, V.Bayatlı, R.Rövşən kimi müasirlərin şeirləri yaddaşlara həkk olmuşdur. Hətta biz modernizmdən doğan inkarı, "qarşı çıxma"nı keçmiş proses adlandırı bilərik.

Müasir poeziyamızda yeniliklər, novatorluqlar öncə formada, sonra isə mətnin məzmununda, məna sferasında, strukturunda özünü göstərdi. Azərbaycan nəsrində olduğu kimi poeziyasında da modernist-eksperimental yaradıcılıq meyilləri tarixi modernizmi təkrarladı, bu səbəbdən də modernist-eksperimentalizm yox dərəcəsinə çatdı.

XX əsrin sonlarında şəhər həyatının genişlənməsi şeir dilində də kəskin dönüşlər yaratdı. Bu prosesi tədqiqatçı Yaşar Qarayev daha öncələrə – 1960-cı illərə apararaq yazır: "60-90-cı illər ədəbiyyatının öz ruhi mahiyyəti etibarilə total rejimlə heç vaxt barışmamış, ona müxalif olmuş və bugünkü istiqlal və demokratiya hərəkatı üçün ideya-mənəvi zəminin hazırlanmasında fəal iştirak etmişdir" (4, 512)

Azərbaycan poeziyasında modernizmi axtararkən bir sıra xüsusiyyətləri qeyd etmək lazımdır:

Forma yeniliyi üçün digər xalqların şeir formalarından istifadə edilməsi;

Dünya ədəbiyyatı tarixində antik, tonik, sillabik, tonik-sillabik, əruz, sərbəst şeir mövcuddur. Sərbəst şeir modernizm üçün daha uyğundur. Dilin daxili qanunlarına uyğun olaraq, Azərbaycan poeziyasında modernistlər sərbəst şeir daxilində digər vəznələrə müraciət edir, yeri gəldikcə, heca və ya əruzun formasına sərbəst şəri sığdırır.

Forma qatında inkar motivinin bir neçə istiqamətdə özünü göstərməsi;

Modernistlər ənənəvi şeir formalarından imtina edərək yenilərdən istifadə edir və ya ənənəvi formalara yenilik donu geydirirlər. Hətta poeziyamız üçün yeni olan sərbəst şeir də müasirləşdirməyə, yeniləşdirməyə çalışır, poetexniki elementlərdən - qafiyədən imtina edərək şeri daha çox ritmə meyilləndirirlər.

1.Sınanmış vizual şeir effektlərindən yararlanmaq, eləcə də yeni ifadə və təsvir vasitələrinin yaradılması; Modernist üslubda yazan şairlər eksperimentlər edərək yeni bədii təsvir və ifadə vasitələri yaradırlar.

2.Çevik dil qaydalarına, dil oyunlarına riayət edilməsi; Azərbaycan dilinin söz bazasından istifadə edərək söz oyunları qururlar.

3.Durğu işarələrini semantik anlamda canlandırmaq və lazım gəlsə imtina edilməsi; Modernist üslubda yazılan şeirlərin əksəriyyətində dil qaydalarına riayət olunmur, misralar kiçik hərflə başlayır, durğu işarələrindən istifadə olunmur.

4.İnsanın şüuru ilə alt şüuru arasında bağlantı qurmaq və bundan istifadə edilməsi; Şairlər şüurla təhtəşüur arasında bağlılıq qurur, özünütəhlükə hisslərini də aşılamağı bacarırlar.

5.İnkar və tənqidin avanqarddakı çıxıntı və epatajin, postmodernizmdəki kinayə və ironiya deyil, tənkinlə edilməsi; Modernistlər hər hansısa tənqid etmək istədiyi məsələni ifşa etmir, əksinə, hər bir halı açır və müqayisə edərək oxucuların öhdəsinə buraxır.

6."Mən"in qabardılaraq fərdi hisslərin ön plana keçməsi; Bu şeirlərdə poetik qəhrəman ön planda tutulur və "Mən" qabardılır. Nəsimi fəlsəfəsi ilə müəyyən qədər səsleşir.

7."Təbiət" və "mən" arasında daxili özgələşmə; Bu şeirlərdə poetik qəhrəman mövcud cəmiyyətə, duruma, təbiətə özünü yad hesab edir.

8.Milli hisslərlə kosmopolit düşüncənin çulğalaşması; Şair milli düşüncədən özünə lazımlıları götürüb dünyəviləşdirir.

9."Allah-Yaradan mənəm" ideyasının aktuallaşması; Bu ədəbi baxışla insan Allahı tapır, onunla yaxınlaşır, daxilindəki Tanrını görür, ona suallar ünvanlayır, bəzən tərifləyir, bəzən tənqid edir. Bu münasibət sufizmdə olan İlahi məqam fəlsəfəsi ilə səsleşir.

Ümumiyyətlə, insani tənhalıqla Tanrı tənhalığı şeir düşüncəsi üçün təzə deyil. Amma modernizmdə bu tənhalıq insana "Allahın allahı olmağa" icazə verir, bu ifadə şeirdə yenidir.

Sadaladığımız bu xüsusiyyətləri Azərbaycan modernist poeziyası üçün spesifik cəhətlər kimi hesab edə bilərik. Onu da nəzərdən qaçıрмаq olmaz ki, modernizmdə yazılan hər şeirə spesifik forma məxsusdur: "Hər ayrıca sərbəst şeirin öz spesifik forması vardır və yeri gələndə tənqid bu formanı təhlil etməlidir"(2, 18).

Azərbaycan poeziyasında modernizmdən danışarkən onun iki dalğasının olduğunu unutmamalıyıq. Şərti olaraq bunu iki mərhələyə ayıra bilərik:

Birinci dalğanın başlanması 1960-cı illəri əhatə edərək Rəsul Rzanın, Fikrət Qocanın, Ramiz Rövşənin, Əli Kərimin, Ələkbər Salahzadənin, Vaqif Cəbrayılzadənin, Vaqif Səmədoğlunun və başqalarının yaradıcılığında modernizmi üzə çıxartdı. 1990-cı illərdə isə modernizmin ikinci dalğası gəldi. Bu dalğa Avropa modernist cərəyanların poeziyaya axınını şərtləndirdi. Qulu Ağsəs, Zahir Əzəmət, Aqşin Yenisey kimi şairlər bu cərəyan axınına düşdülər. Modernizmi əsas götürən şairlərin mövzuları da rəngarəngliyi ilə seçildi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Cabbarlı Nərgiz. Modernist-eksperimental şeir və çağdaş poeziyada "neomodernizm" dalğası. <http://kultur.az/?p=7904>
2. Əliyev Rəhim. Sənətkarlıq axtarışlarının yeni mərhələsi, Poeziyanın təbiiliyi. Bakı: Yazıçı, 1982, 90 s.
3. Əlizadə Əsgərli. Azərbaycan ədəbiyyatında modernizm cərəyanı olubmu? <https://kaspi.az/az/azerbaycan-edebiyatinda-modernizm-cereyani-olubmu/>
4. Qarayev Yaşar. Tarix: yaxından və uzaqdan. Bakı: Sabah, 1996, 712 s.
5. Yusifli Vaqif. Poeziyanın yolları və illəri (1960-2000-ci illər). Bakı: Mütərcim, 2009, 404 s

XÜLASƏ

Azərbaycan poeziyasında modernizmin sistemli şəkildə öyrənilməsi həlledici istiqamət kimi götürülmüşdür. Məlumdur ki, Azərbaycan poeziyasında modernizm iki dalğa ilə özünü göstərmişdir. 1) 60-70-ci illərdə təşəkkül tapan; 2) Müstəqillikdən sonra inkişaf edən. Məqalədə Azərbaycan poeziyasında müşahidə olunan modernizm xüsusiyyətləri araşdırılır. Bu xüsusiyyətlərə forma yeniliyini, dil çevikliyini, lakonikliyini, məzmunun orijinallığını və başqa cəhətləri daxil etmişik. Araşdırmanın başlıca obyektı müasir Azərbaycan poeziyası əhatə edir.

Açar sözlər: Modernizm, forma, məzmun, poeziya, modernistlər

Rəyçi: dos. D. Zeynalova